

Заметка с публицистическим подтекстом, в которой социальный пафос выходит за пределы оценки произведения, поднимаются вопросы литературно-общественной жизни. Мы можем говорить о публицистическом элементе в этом жанре. Таковы, например, заметки «О труде наставниц», «Письмо к редактору из Вышнего Волочка», «О воспитании девочек. Сочинение Фенелона». Публицистичность в этих заметках возникает как всплеск гражданских размышлений и чувств поэта; она не является развитием взгляда автора произведения.

Наращение публицистического начала в ранней критике Д. И. Писарева привело к отказу от жанра заметки и переходу к рецензии, которая позволяла полнее и убедительнее высказать собственную точку зрения. Уже в 10, 11 и 12 номерах «Рассвета» за 1859 г. появились значительные рецензии Писарева: «Три смерти», «Дворянское гнездо» и «Обломов».

¹ Голубев А. Н. О малоизвестных произведениях раннего Писарева // Филологические науки. 1965. № 2. С. 145.

² Бельчиков А. Н. Д. И. Писарев-критик и его эстетические взгляды // Изв. АН СССР. Отд. литературы и языка. 1941. № 1. С. 22.

³ См.: Конкин С. С. Эстетические и литературно-критические взгляды Писарева. Саранск, 1973; Демидова Н. В. Писарев. М., 1969.

⁴ Плоткин Л. А. Д. И. Писарев и литературно-общественное движение шестидесятых годов. М.; Л., 1945. С. 127.

⁵ Рассвет. 1859. Т. 3. № 7—9. В дальнейшем в тексте статьи указываются страницы этого издания.

⁶ См.: Одинокое В. Г. Эстетические и литературно-критические взгляды Д. И. Писарева: Учебное пособие. Новосибирск, 1961. С. 32—33; Гошевский В. О. Проблема личности в философском наследии Д. И. Писарева. Л., 1987. С. 107; Голубев А. Н. Указ. соч. С. 144.

Н. С. МАЖЭЙКА

НАШ СУЧАСНІК К. Г. ПАЎСТОЎСКИ

У канцы мая спаўняецца 100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Георгіевіча Паўстоўскага, пісьменніка-патрыёта, які гораха і аддана любіў сваю Радзіму, яе народ, яе сціплую прыгажосць, які меў поўнае права гаварыць аб тым, што без пачуцця сваёй краіны, «...асаблівай, вельмі дарагой і мілай у кожнай яе дробязі, няма сапраўднага чалавека характару... і няма больш агіднага, чым раўнадушнасць чалавека да сваёй краіны, яе мінулага, цяперашняга і будучага, да яе мовы, да яе лясоў і палёў, да яе паселішчаў і людзей, няхай яны будуць геніі ці вясковыя шаўцы» (3, 352)¹.

Першыя апаваданні пісьменніка, якія з'явіліся ў кіеўскім літаратурным часопісе «Агні» (1912), былі напісаны ў апошнім класе гімназіі і не занялі значнага месца ў яго творчасці. Праца над першым раманам, які ён пачаў у 1916 г. («Рамантыкі»), была спынена сусветнай вайной — Паўстоўскі апынуўся ў вадавароце буйнейшых гістарычных падзей.

Будучы пісьменнік працуе ваяжатым і кандуктарам на маскоўскім трамваі, потым санітарам на тылавым і палявым санітарных паяздах, праходзіць з санітарным атрадам ад Любліна да Нясвіжа, працуе на металургічным заводзе бранскага таварыства, наварасійскім і таганрогскім заводах, у рыбацкай арцелі на Азоўскім моры...

Лютаўская рэвалюцыя застала Паўстоўскага ў Маскве, дзе ён пачынае працаваць журналістам. «У Маскве я перажыў Кастрычніцкую рэвалюцыю, — напіша ён пазней, — стаў сведкай многіх падзей 1917—1919 гг., некалькі разоў чуў Леніна і жыў напружаным жыццём газетных рэдакцый» (1, 7).

Шматлікія жыццёвыя ўражанні, атрыманыя К. Г. Паўстоўскім у час «далёкіх вандраванняў», вялікі жыццёвы вопыт і сяброўства з маладымі пісьменнікамі таго часу (Ільфа, Бабелем, Вагрыцкім і інш.), у асяроддзі якіх у Адэсе ён правёў каля двух гадоў, а затым дзейнасць журналіста ў Маскве, дзе ў рэдакцыях яму давялося працаваць разам з многімі цікавымі пісьменнікамі (Новікавым-Прыбоем, Катаевым, Алешам, Булгаковым, Пятровым, Шклоўскім і інш.), не прайшлі для Паўстоўскага дарэмна.

Адзін за другім з'яўляюцца яго творы «Бліскучыя воблакі» (1929), «Кара-Бугаз» (1932), «Калхіда» (1934) і г. д.

«Пасля выхаду ў свет «Кара-Бугаза»,— адзначае пісьменнік,— я пакінуў службу, і з таго часу пісьменніцтва стала маёй адзінай, усепаглынальнай, часам пакутлівай, але заўсёды любімай працай» (1, 7).

Нарадзіўся новы пісьменнік, якому нававана было стаць упоравень з лепшымі мастакамі не толькі савецкай, але і сусветнай літаратуры.

Вялікай любоўю да роднай краіны, яе народу, да «кожнай травінкі, што панікла ад расы ці сагрэта сонцам, кожнай конаўцы вады з ляснага калодзежа, кожнага дрэва над возерам, якое ў бязветранасці трапеча лісцем, кожнага крыку пеўня і кожнай хмаркі, што плыве па бледным і высокім небе» (3, 89), прасякнуты ўсе творы пісьменніка, яго апавяданні і аповесці, раманы і п'есы.

Разнастайная і сапраўды неабдымная тэматыка Паўстоўскага. З аднолькавай зацікаўленасцю, паэтычнай сілай і лірычнай глыбінёй апавядае ён аб працэсах сталеліцця («Лёс Шарля Лансевіля») і іспанскіх падзеях («Сузор'е гончых соў»), раскрывае біяграфіі Арэста Кіпрэнскага і Левітана («Арэст Кіпрэнскі», «Ісаак Левітан»), малюе карціны старога беларускага Палесся і дарэвалюцыйных яўрэйскіх мястэчкаў, вобразы магілёўскіх дзядоў, «майстроў» («Далёкія гады») і пісьменнікаў Шаўчэнкі і Лермантава («Тарас Шаўчэнка» і «Разлівы рэк»).

Але аб чым бы ні пісаў Паўстоўскі, творы яго заўсёды прасякнуты адным пачуццём — любоўю да сваёй краіны, яе мінулага, яе народа, у служэнні якому бачыў Канстанцін Георгіевіч шчасце пісьменніка, мастака, паэта. Менавіта гэта любоў, на яго думку, дае магчымасць пісьменніку напоўніць самыя разнастайныя бакі чалавечага жыцця лірычным і гераічным гучаннем. Яна, гэта любоў, дазваляла Паўстоўскаму адлюстравач у сваёй творчасці мастацкім словам шматграннасць падзей і разнастайнасць фактаў, ці апавядае ён пра глаубераву соль, ці аб пабудове папярковых фабрык у паўночных лясах, пра дарагі яго сэрцу Мяшчорскі край ці англабурскую вайну, пра музыку Вердзі і Грыга, ці пра нядоўгае каханне напалеонаўскага маршала і спявачкі Марыі Чэрні, каханне, якое парой робіць жыццё падобным на музыку... («Кара-бугаз», «Карзіна з яловымі шышкамі», «Ручаі, дзе плешчацца фарэль» і інш.).

У гады Вялікай Айчыннай вайны пісьменнік стварыў свае лепшыя апавяданні вялікага патрыятычнага гучання, прасякнутыя хваляючым лірызмам («Снег», «Белая вясёлка», «Малітва мадам Бавэ», «Дажджлівае світанне» і інш.).

Пачуццё глыбокай гордасці за кожнага безыменнага чалавека, які ідзе на подзвіг у імя перамогі над ворагам, няхай гэта простая сельская школьніца ці нікому невядомы цырульнік, дзяўчына з далёкага паўночнага сяла ці стары рыбак-паромшчык. Пачуццё ўсепераможнай веры ў свой народ, у сваю краіну пранізвае такія ваенныя апавяданні пісьменніка, як «Каруначніца Насця», «Шклянныя пацеркі», «Нясмелае сэрца», «Англіская брытва» і інш.

Усё, чым жылі краіна, народ у пераломныя моманты гісторыі (рэвалюцыя, грамадзянская і Вялікая Айчынная войны, пасляваеннае будаўніцтва), вызначыла і вузлаваты моманты творчасці пісьменніка.

Народ — герой і чытач кніг Паўстоўскага, народ — настаўнік пісьменніка, настаўнік, якому, паводле слоў самога аўтара, «абавязана сваёй сілай, глыбінёй і задушэўнасцю руская літаратура» (1, 18). Канстанцін Георгіевіч падкрэсліваў не аднойчы, што ён як мастак шмат чым абавязаны паэтам і пісьменнікам, мастакам і вучоным розных часоў, што «імён гэтых вельмі шмат», але больш за ўсё ён лічыў сябе абавязаным свайму народу, «простаму і значнаму жыццю», сведкай і ўдзельнікам якога яму пашчасціла быць (1, 18).

Адной з галоўных праяў патрыятызму, любові да сваёй краіны з'яўляецца, паводле цвёрдага пераканання пісьменніка, любоў да роднай прыроды. Лепшы доказ гэтага — чароўныя і непаўторныя пейзажныя замалёўкі Паўстоўскага, у якіх знаёмыя карціны ўзгоркаў і пералескаў, долаў і светлага месяца над ваколіцамі вёсак, вясковых садоў, мігнення зорак над гэямі выклікаюць асабліва прыезнае пачуццё да роднай зямлі. «Калі мне хочацца часам жыць да ста дваццаці гадоў,— пісаў ён,— то толькі таму, што мала аднаго жыцця, каб адчуць да канца ўсё хараство і ўсю гаючую сілу нашай рускай прыроды» (3, 89).

Як ніхто іншы, Паўстоўскі ўмее пранікнуць у таемнае жыццё кожнай з'явы і ўмее апець яе прыгажосць. Колеры і фарбы, пахі і гукі рускай прыроды, яе ласы і рэкі, разнастайнасць траў, таямнічы свет вады і раслін аднолькава падуладны яго чараўнічаму майстэрству. «З дзіцячых га-

доў,— прызнаецца ён,— адна страсць валодала мною — любоў да прыроды. Часам яна набывала такую вастрыню, што палохала маіх блізкіх» (3, 323).

На дзіва тонкі мастак-назіральнік, ён бачыў і слабы бляск вераснёўскага павуціння, і яснасць сухіх і халаднаватых гарызонтаў, зацішлівыя воды, якія ўздрыгваюць ад падзення з дрэва кавалачка кары, і пах пажоўкалай ракіты ў ясны восеньскі дзень, калі змешаны ўсе фарбы, што існуюць на зямлі, калі лісце «не толькі залатое, але і пурпурнае, і пунсовае, і фіялетавае, карычневае, чорнае, шэрае і амаль што белае» (6, 522).

Паўстоўскі прымушае чытача па-новаму ўбачыць і зразумець веліч нашых прастораў, чысціню і яснасць неба, «ломкасць паветра, срабрысты бляск павуціння, яры, зарослыя чырвоным шчаўем, сажалкі, тонкія карункі воблакаў, што застылі ў вільготным ранішнім блакіце» (3, 348).

І хоць няма ў нашай прыродзе ніякіх асаблівых багаццяў, «акрамя лясоў, лугоў і празрыстага паветра», яна мае вялікую прывабную сілу. Сціплы наш край, як карціны Левітана, гаворыць Паўстоўскі. Але ў ім, як і ў гэтых карцінах, заключана ўся прыгажосць і ўся непрыкметная на першы погляд разнастайнасць рускай прыроды (4, 194). «Я не памяняю Сярэдняю Расію,— прызнаецца пісьменнік,— на самыя яркія і славытыя прыгажосці зямнога шара. Усё ўбранне неапалітанскага заліва з яго багаццем фарбаў я аддам за мокры ад дажджу лазовы куст на пясчаным беразе Акі» (1, 17).

Прырода выступае ў пісьменніка не сама па сабе, яна неаддзельная ад душы чалавека, ад яго думак і пачуццяў, яго мар і спадзяванняў. Разуменне і ўспрыняццё прыроды ў яго цесна звязана з чалавекам, з народам, у поглядзе якога на навакольны свет, «на ўсё зямное» — асаблівая яснасць. Мусіць таму больш за ўсё любіць пісаць Паўстоўскі «аб людзях простых і невядомых»: рамесніках, пастухах, паромшчыках, лясных аб'ездчыках, бакеншчыках, вартаўніках і вясковых дзецях — сваіх шчырых сябрах (1, 18).

Прырода і чалавек — непадзельныя, і менавіта ў гэтым сіла і глыбіня патрыятызму пісьменніка, які лічыць, што ўсё напісанае можа толькі тады «з велізарнай сілай ударыць па сэрцу» (3, 552), калі чалавек імкнецца да праўды, верыць у сілу розуму, у выратавальную ўладу сэрца, любіць сваю зямлю і свой народ.

Паўстоўскі не раз указваў пачынаючым пісьменнікам, што лёсам кожнага, хто бярэцца за прыроду, павінны стаць «пакуты і радасці ўсіх людзей» (1, 14). Пісьменнік павінен валодаць талентам уласнага бачання свету, лірычнай сілай і еднасцю жыцця з прыродай.

Менавіта гэты лёс — лёс радасці і пакуты ўсіх людзей выбраў сам К. Г. Паўстоўскі, менавіта гэтымі чыстымі імкненнямі кіраваўся ён у сваёй рабоце, а сіла і чысціня імкненняў, на яго думку, знаходзяцца ў прамых адносінах або да прызнання пісьменніка з боку народа, або да абыякавасці і нават прамога адмаўлення ўсяго, што ён зрабіў.

Пісьменнік павінен ведаць жыццё, павінен ведаць тое, аб чым піша. Ён павінен ведаць «нават значна больш пра тое, што піша (асабліва пра людзей), чым ён пра гэта скажа» (6, 630), і ведаць з першакрыніц, з самога жыцця, бо жыццё жывіць і паэзію, і жывапіс, і мастацтва. А не наадварот. «Першая белая ноч над Нязвой дала мне,— піша ён,— больш пазнання рускай паэзіі, чым дзесяткі кніг і многія гадзіны роздуму над імі» (1, 15).

Чым больш ведае чалавек, тым больш востра ён успрымае рэчаіснасць, тым цясней, паводле слоў Паўстоўскага, яго акружае паэзія і тым ён больш шчаслівы. «Сапраўднае шчасце — гэта перш за ўсё лёс разумных, а не невукаў» (1, 13). Пацвярджаючы гэтаму Паўстоўскі бачыў у біяграфіях такіх пісьменнікаў, як Пушкін, Герцэн, Сервантэс, Стэндал, Гюго, Байран, Дзікенс, Чэхаў, Горкі і інш. Таму ён лічыў, што нельга сабе ўявіць сапраўднага пісьменніка, нашага сучасніка, які не ведаў бы сваёй краіны і непасрэдна не ўдзельнічаў у жыцці свайго народа (6, 632).

Асаблівую ўвагу на працягу ўсяго свайго жыцця ўдзяляў К. Г. Паўстоўскі пытанням моўнага майстэрства пісьменніка і мовы наогул. Гісторыя мовы, яе «чароўныя напевы» пад прамым лепшым майстроў мінулага, дакладнасць і правільнасць ужывання слоў, чысціня мовы, пытанні словаўтварэння, узаемаадносіны элементаў літаратурных з гутарковымі і дыялектнымі, барацьба з бюракратычнымі і казённымі канцылярызмамі, мовай газет, інтэрнацыянальным характар рускай мовы, багацце слоўніка — вось далёка няпоўны пералік тых пытанняў, якія цікавілі пісьменніка і знайшлі ў яго глыбокае тлумачэнне («Залатая ружа», «Паэзія прозы», «Жывое і мёртвае слова», «Садружнасць муз» і інш.). І калі Паўстоўскі гаварыў, што «патрэб-

ны цэлыя кнігі, каб расказаць аб усім харакце, прыгажосці і нечуванай шчодрасці нашай сапраўды чароўнай мовы — дакладнай, як алмазны разец, мовы, якая кружыць галаву, як віно (2, 566), то аб «алмазнай мове» самога пісьменніка можна пісаць бясконца...

«Мая краіна, мой народ...— вось тое вышэйшае, чаму я служыў, служу і буду служыць кожным напісаным словам,— пісаў ён (1, 18).— Буду працаваць, пакуль мае пальцы змогуць трымаць пяро і пакуль не спыніцца сэрца, перапоўненае звыш меры адчуваннем жыцця» (3, 566).

Вось гэтае адчуванне і «ўслаўленне жыцця як самага чудаўнага і разумнага, што існуе пад сонцам» (5, 222), і было галоўнай задачай самога Паўстоўскага, як усякага сапраўднага пісьменніка, паэта і мастака.

¹ Паустовскі К. Г. Собр. соч.: В 6 т. М., 1957—1958. Т. 3. С. 362. У далейшым спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксце.

И. В. ШАБЛОВСКАЯ

ВСЕЛЕННАЯ И АВТОР-ПОВЕСТВОВАТЕЛЬ В ПРОЗЕ БОГУМИЛА ГРАБАЛА

(«Волшебная флейта»)

Богумил Грабал — чешский писатель, чьи произведения переведены на многие языки мира, почти не известны у нас. После ввода в Чехословакию в 1968 г. советских войск его имя оказалось в списках тех, кому было запрещено печататься. Так и оставался он долгие годы и для чешского читателя лишь автором первых своих книг, вышедших в начале шестидесятих годов. Они не укладывались в русло официальной эстетики, были совершенно не похожи на эталонные образцы социалистического реализма. В ранних рассказах Богумила Грабала ощутимо влияние сюрреализма, размышляющего мощным течением авторского «потока сознания» привычные для реализма законы описательства и анализа.

Верный своей манере Богумил Грабал продолжал развивать и ее изобразительные возможности, и свой тип героя. Его книги «издавались» тиражом в несколько машинописных экземпляров самиздата и распространялись нелегально. Новеллы, романы, написанные Грабалом в эти годы, вводят в удивительный мир большого мастера, сумевшего сочетать в своем творчестве сюрреализм и национальную традицию гашевской «трактирной истории», черный юмор и рефлексию Карела Чапека.

Попытаюсь дать некоторое представление об особенностях писательской индивидуальности Грабала на примере очень небольшой по объему новеллы, включенной в сборник «Ноябрьский ураган» (1990) и перекликающейся названием «Волшебная флейта» со знаменитой оперой Моцарта. Предлагаю один аспект анализа — поиск характерных для Грабала особенностей в соотношении «автор — повествователь — вселенная».

Трудно назвать это произведение привычным жанровоопределяющим термином: напоминая новеллу, оно в то же время разве что внешне, по объему, соответствует ее параметрам. Это повествование без сюжета, без финала, открытое по композиции, скорее стоило бы назвать в духе Ролана Барта нейтральным словом «текст». Да и сам Грабал отнес «Волшебную флейту» и «Затонувший собор», вместе с рядом других свободных по ассоциации текстов, к литературной журналистике и дал им общее название «Передвижная исповедальня». Все они написаны в течение года, вошедшего в историю Чехословакии как год «нежной» революции. Этот тип повествовательной прозы уже знаком по раннему творчеству Грабала, тесно связанному с сюрреализмом и школой потока сознания, а «журнализм», очевидно, возник в профессиональном лексиконе автора как следствие актуализации социальной, политической и эстетической проблематики в произведениях конца восьмидесятих годов. При этом лишь с оговоркой можно согласиться с тем, что проза Грабала публицистична, по той причине, что в ней сильно проявлено интровертное начало. Она погружена в повествователя, его духовный мир; повествование переходит в исповедь, в авторский поток мыслей, объединенных ассоциативными связями, нередко нарушающими привычную логику: здесь вселенная — в повествователе, а не повествователь во вселенной.